

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ЗАГОЛОВКІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Сікорська В. Ю., Назаренко О. М., Мельник С. М.

ВСТУП

У сучасному мовознавстві особливу увагу науковців привертає вивчення публіцистичного дискурсу та масовоінформаційної діяльності, опосередкованої через засоби масової інформації, зокрема друковані видання, серед яких максимальну увагу зосереджують на газетних текстах з огляду на притаманну їм доступність, оперативність реагування на актуальні події, що визначає специфіку їх лінгвального оформлення.

Фундаментальною науковою працею, присвяченою комплексному аналізу мови друкованих засобів масової інформації, стала монографія М. Жовтобрюха «Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX століття)»¹. Різні аспекти мовностилістичної, структурно-композиційної та жанрової оригінальності газетних текстів висвітлено у ґрунтовних роботах Ф. Бацевича, І. Завальнюк, А. Мамалиги, Н. Непийводи, В. Різуна, К. Серажим, О. Сербенської, О. Стишова, М. Феллера, Г. Ситар, Г. Шаповалової та інших учених.

Сучасний газетний текст функціонально неоднорідний, він поєднує елементи художнього та наукового текстів із домінуванням художньої стилістики, реалізованої за допомогою цитування, мовної гри, текстової поліфонії, засобів інтертекстуальності та прецедентності.

Метою дослідження є комплексний трансформаційний аналіз прецедентних заголовків в українських електронних періодичних виданнях у структурному аспекті. Для досягнення поставленої мети в роботі вирішено конкретні завдання: проаналізовано заголовки газетних матеріалів з огляду на наявність у них прецедентних елементів; розкрито специфіку їх реалізації в заголовкових комплексах газетних видань; визначено особливості структурних змін і

---

¹ Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX століття) : монографія. Київ : Наукова думка, 1970. 303 с.

створено типологію трансформацій прецедентних заголовків у публіцистичному дискурсі за структурними параметрами.

Матеріалом дослідження послуговували заголовкові комплекси, дібрані з українських газетних видань «Дзеркало тижня», «День», «Україна молода», «За вільну Україну», «Українське слово», «Високий замок», «Чорноморські новини», «Галичина», «Львівська газета», «Хрещатик».

У роботі використано такі загальнонаукові методи, як описовий та метод спостереження, за допомогою яких проаналізовано специфіку типів трансформацій прецедентних одиниць та інтерпретації виокремлених заголовків; методи аналізу й синтезу, що застосовані для систематизації та узагальнення матеріалів дослідження. Також використано спеціальні лінгвістичні методи: метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу – для з'ясування функційного навантаження засобів реалізації прецедентних заголовків; метод компонентного аналізу – для з'ясування значення трансформованих прецедентних заголовків у газетному тексті; семантико-інтерпретаційний метод – для встановлення першоджерела прецедентного тексту та виявлення специфіки трансформацій у складі заголовків; лінгвопрагматичний метод – для з'ясування маніпулятивного навантаження та мети використання прецедентних одиниць у публіцистичному дискурсі.

Дослідження функціонування прецедентного тексту описано у працях О. Селіванової, Ж. Колоїз, Т. Космеди, А. Романченко, Ю. Великороди, І. Богданової, М. Рослицької, Г. Ситар, Г. Касім. Специфіку його актуалізації в публіцистичному дискурсі розглядали О. Рябініна, О. Ільченко; у художньому – Л. Меркотан, О. Тележкіна, В. Корольова; у конфесійному – А. Берестова, Н. Піддубна, О. Левко; у політичному – Г. Сюта, Л. Стрій, Т. Соловйова.

Науковці зосереджують увагу на прецедентності загалом та лексикографуванні прецедентних феноменів зокрема, розглядають принципи лексикографування прецедентних імен і прецедентних висловлень²; досліджують основні аспекти прагматики прецедентних висловлень в українській політичній риторичі³; вивчають

---

² Колоїз Ж. Проект українського «Словника прецедентних феноменів». *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 139–160.

³ Сюта Г. Прецедентні висловлення в українській політичній риторичі. *Культура слова*. 2019. Вип. 90. С. 120–131.

тенденції усного й писемного мовлення українських політиків 2014–2019 рр. крізь призму типологічно-генетичних, функційно-прагматичних особливостей прецедентних феноменів як найбільш значеннєвих і містких когнітивно-комунікативних лінгвістичних одиниць⁴; аналізують вживання прецедентних одиниць у текстах українських релігійних інтернет-засобів масової комунікації та визначають їх потенціал для реалізації комунікативної стратегії дискредитації в релігійному медіадискурсі⁵. Фундаментальною працею в царині дослідження біблійних прецедентних феноменів вважаємо монографію Н. Піддубної⁶. На матеріалі текстів сучасної української художньої прози з'ясовано й описано типологічні характеристики, семантику та функційне навантаження прецедентних феноменів⁷, зокрема релігійних⁸.

У друкованих та електронних виданнях широко представлена прецедентність як реалізація категорії інтертекстуальності, тому газетний текст є прецедентно інтертекстуальним, що найповніше реалізовано в заголовкових комплексах, які функціонують як у незмінному, так і у трансформованому вигляді. Кожен текст існує не окремо, як поодинокий факт світової культури, а у зв'язку, у системі з іншими текстами, він нібито вступає в діалог з іншими текстами. Прецедентні заголовки періодичних видань відрізняються за структурно-семантичними показниками.

---

⁴ Соловйова Т. Типологія та прагматики прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр. : дис. ... канд. філол. наук. Кривий Ріг, 2022. 235 с.

⁵ Левко О. Прецедентні одиниці в українських релігійних медіа у світлі комунікативної стратегії дискредитації. *Slavia Orientalis*. 2021. Т. LXX. № 3. С. 661–681.

⁶ Піддубна Н. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.) : монографія / за ред. Т. Космеди. Харків : Майдан, 2019. 456 с.

⁷ Назаренко О., Лазаренко С. Прецедентні феномени у творах Ліни Костенко. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2020. № 45. Т. 1. С. 42–45.

⁸ Берестова А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2016. 20 с.

1. Прецедентні заголовки як вияв категорії інтертекстуальності

Заголовок, що, на переконання В. Кухаренко, є «актуалізатором практично всіх текстових категорій»⁹, є макрознаком тексту, у якому репрезентовано всі види текстової інформації: змістово-фактуальну, змістово-концептуальну, змістово-підтекстову. Заголовок виконує різноманітні функції в тексті, серед яких домінантною є номінативна, оскільки заголовок є ініціальним елементом тексту; проте він є своєрідним ключем для розуміння змісту тексту, за словами І. Кочан, «допомагає прогнозувати зміст тексту»¹⁰, його можна вважати номінативним знаком, що дзеркально відображає зміст усього тексту. В аспекті інтертекстуальності заголовки у зовнішніх проявах представлені як метатекст стосовно тексту, у внутрішніх – як субтекст єдиного цілісного тексту. Особливої семантичної ваги набуває саме заголовок, що містить інтертекстуальні елементи прецедентного характеру.

Прецедентні тексти найчастіше є претекстами в інтертекстуальних зв'язках, елементами інтертексту, причому їхньою характерною рисою можна вважати експліцитність, яка сприяє адекватному розумінню тексту. Це зумовлено насамперед їх значущістю для загальної культури людства. Коли фрагменти таких текстів стають компонентами нових дискурсивних утворень, ідеться про прецедентні феномени – прецедентні імена, висловлювання, ситуації.

Ми будемо послуговуватися визначенням текстової прецедентності як здатності тексту викликати в реципієнтів вербальні й ментальні асоціації, пов'язані з текстами (у широкому розумінні) загальнокультурного значення (на загальнолюдському, національному та соціальному рівнях). Говорити про прецедентність можна лише в разі спільних асоціацій у реципієнтів, тобто її основними критеріями є масовість, упізнавальність та інтелектуальність.

Можемо виокремити широке й вузьке тлумачення текстової прецедентності. Так, вузьке тлумачення передбачає когнітивний підхід до прецедентності: прецедентні феномени є одиницями ментального поля, когнітивної бази носія національної мови. Натомість широке тлумачення поєднує вербальний і невербальний бік прецедентності, зараховуючи сюди, крім ментальних одиниць,

---

⁹ Кухаренко В. Інтерпретація тексту : підручник для студентів старших курсів філологічних спеціальностей. Вінниця : Нова книга, 2004. С. 95.

¹⁰ Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. С. 59.

також мовні – інтертекстуальні текстові елементи. Ми підтримуємо другий підхід, який містить і вербальний план тексту. Прецедентні феномени є одним із засобів вираження постмодерністської художності в медіадискурсі як виразники інтертекстуальності, ігрової, карнавальної стихії, амбівалентності, суміщення голосів¹¹. Вони розраховані не лише на високоінтелектуального реципієнта, а й на пересічного. На нашу думку, прецедентність входить до інтертекстуальності, вона є своєрідною верхівкою айсберга інтертексту, яку добре видно всім спостерігачам.

Категорія інтертекстуальності відображає діалог автора зі спільнотою, що репрезентує знання певної галузі. Діалогічність реалізується завдяки інтертекстуальності, під якою розуміють взаємодію двох і більше текстів¹². Зв'язок діалогічності та інтертекстуальності простежують усі сучасні дослідники.

У газетному дискурсі прецедентні тексти набувають особливого значення через масовий характер адресата. Саме провідні ознаки прецедентних текстів – поширеність, популярність, відомість – зумовлюють його вплив на масового адресата: спільна ментальна база, необхідна для розуміння прецедентності, об'єднує реципієнтів в одну спільноту. Усі наведені приклади заголовків ґрунтуються на прецедентних текстах, а саме прислів'ях, приказках, загальновідомих цитатах. Можна стверджувати, що газетний текст із погляду інтертекстуальності є здебільшого прецедентно інтертекстуальним.

Саме такий вид інтертекстуальності¹³ переважно представлений у публіцистичному дискурсі, де заголовки містять різноманітні прецедентні феномени, які, за словами О. Селіванової, «добре відомі

---

¹¹ Великорода Ю. Прецедентні феномени як засіб вираження постмодерністської художності в американському медіадискурсі (на матеріалі періодики). *Нова філологія*. 2011. № 46. С. 14–18.

¹² Романченко А. Інтертекстуальність як реалізація діалогічності лінгвістичного дискурсу. *Web of Scholar*. 2018. Vol. 1. Iss. 11. P. 51–56.

¹³ Назаренко О., Занько О. Фразеологічні одиниці в текстах ЗМІ як вияви інтертекстуальності. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 травня 2021 р. : у 2 т. / за заг. ред. С. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 696–699.

представникам певної етнокультурної спільноти, актуальні та використовуються в когнітивному й комунікативному плані»¹⁴.

У газетних заголовках наявні певні особливості перетворень, що вимагає ґрунтовного розгляду можливих трансформацій первинної форми прецедентних текстів, які стали передтекстом для прецедентних заголовків.

2. Лексична та граматична трансформація прецедентних заголовків

Прецедентні тексти, вжиті в заголовкових комплексах, можуть зазнавати різноманітних структурно-семантичних видозмін. На думку О. Рябіної, трансформації мають властивість відкривати «нове у старому», тобто є зміненими висловами відповідно до функціональних потреб шляхом заміщення, прирощення або аплікації компонентів. Саме невідповідність першоджерелу є основним маркером цих інтертекстів¹⁵. Насамперед такі видозміни сягають лексичного та граматичного рівнів: заміна лексем у прецедентних висловленнях, певні зміни граматичних форм і категорій. Зазначені трансформації скеровано на створення мовної гри, неочікуваного ефекту, комізму та іронії, тобто привертають увагу реципієнтів. Несподівані трансформації перетворюють відомі прецедентні фрази на нові висловлення, що зберігають афористичний характер. Розглянемо всі типи трансформованих конструкцій у заголовкових комплексах газетних текстів.

Лексичними трансформаціями вважаємо такі структурні зміни в тексті та висловленні, які передбачають заміну однієї чи декількох лексем без спотворення синтаксичної структури конструкції та модифікацій граматичних форм; тобто це нові лексичні компоненти, вставлені замість усунених, які відповідають за граматичними характеристиками попереднім. Композиційних змін такі конструкції також не зазнають, зберігається порядок слів та інтонація. Крім того, нові лексичні компоненти здебільшого належать до однієї лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) з первинними компонентами.

---

¹⁴ Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. С. 591.

¹⁵ Рябініна О. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2008. С. 10.

Заміна компонентів (лексична субституція) – один із найпоширеніших способів трансформації, найяскравіше реалізований у таких прецедентних текстах, як прислів'я та приказки. Частотною є заміна одного лексичного компонента, вона, на думку Г. Касім, «надає трансформації особливої експресивності, проте вимагає нестандартних рішень. Адже далеко не кожне слово має пароніми. До того ж знайдений паронім має семантично ввійти в контекст»¹⁶, наприклад:

1) У *Києві бузина, у Брюсселі дядько...* («Високий замок», 28.01.2009) – дослівне використання приказки *На городі бузина, а в Києві дядько*; у трансформованій конструкції лексичний компонент зберігає не лише граматичні характеристики, а й семантичні: це топонім, що передає найменування столиці європейської держави, як і у прототексті;

2) *Вода флот точить* («Дзеркало тижня» № 7/2009): заголовок створений на основі приказки *Вода камінь точить*, замінено один лексичний компонент об'єктної семантики, проте збережено первинні морфологічні (іменник у знахідному відмінку однини) та синтаксичні (прямий додаток) ознаки;

3) *Бий своїх, щоб чужі сміялися* («Дзеркало тижня» № 4/2009): заголовок створений на основі приказки *Бий своїх, щоб чужі боялися*, замінено присудок у другій предикативній частині, проте збережено його граматичні характеристики;

4) У *боргах правди нема* («Дзеркало тижня» № 9/2009): передтекстом є прислів'я *У ногах правди нема*, замінено компонент об'єктної семантики;

5) *Були ваші – стали спільні* («Україна молода», 19.02.2009): передтекстом є прислів'я *Були ваші – стали наші*, тут заміни сягають і граматичного рівня, оскільки замість займенникового компонента з'явився прикметниковий;

6) *Цирк поїхав – артисти залишилися* («Україна молода», 25.03.2009) – яскравий приклад трансформації в межах однієї ЛСГ: *Цирк поїхав – клоуни залишилися*; тобто нова лексема є родовим поняттям щодо первинної;

7) *І на нашій «трубі» буде свято* («Україна молода», 25.03.2009): первинним текстом є прислів'я *І на нашій вулиці буде свято*, граматичні характеристики подані без змін, проте наявність

---

¹⁶ Касім Г. Заміна компонента як найчастотніший прийом трансформації інтертекстуальних одиниць у текстах сучасних ЗМІ. *Записки з українського мовознавства*. 2015. № 22. С. 85–94.

лапок свідчить про метонімічний характер наявної лексеми, що вказує на газову трубу, а через неї – на газову проблему у країні;

8) *І я не я, і провина не моя* («Україна молода», 08.04.2009); *І я не я, і гречка не моя* («Україна молода», 19.01.2011): первинним є прислів'я *І я не я, і корова не моя*, де замінено субстантив, що змінив одну з лексичних характеристик з істоти на неістоту;

9) *Готуй потяг влітку* («День», 28.10.2010): первинним є прислів'я *Готуй сани влітку*, що також підкреслює певну семантичну близькість первинного і трансформованого компонентів, які належать до однієї ЛСГ «засоби пересування у просторі, транспорт»;

10) *Тайське стало явним* («День», 01.07.2010): первинним є прислів'я *Таємне стало явним*; у цьому прикладі не лише збережено граматичні характеристики під час лексичної заміни, а й спостерігається паронімічна атракція первинного та нового компонентів.

Трансформація може мати різне смислове навантаження, коли новий компонент не просто заступає старий, а надає відомому прислів'ю, приказці, афоризму нового значення. Насамперед це заміна одного з лексичних компонентів фразеологізму на більш доречний, семантично навантажений за змістом статті, наприклад: *Риба шукає, де глибше, людина – де чистіше...* («Високий замок», 14.05.2009); *Вдома і кільця помагають* («Високий замок», 09.02.2009); *Спочатку була музика* («День», 22.07.2010); *Закриття Америки* («День», 17.08.2010). Саме новий компонент, що з'являється на місці усуненого, несе основне значення, він вказує на змістове наповнення основного тексту статті, а іноді й експлікує підтекст. Вживання трансформованих фразеологічних одиниць, зокрема прислів'їв і приказок, є характерною рисою газетних заголовків: цей прийом активізує інтелектуальну діяльність реципієнтів, вимагаючи певного розумового пошуку вихідної фразеологічної одиниці, відтворення її первинного значення та розуміння нового змісту трансформованого вислову. Якщо трансформація незначна (замінено один-два лексичні компоненти), загальний зміст прислів'я або приказки не змінюється, а лише набуває нового значення – на текстовому чи підтекстовому рівнях.

Основними формами трансформації прецедентних феноменів, які створюють мовно-ігрову атмосферу, є використання відомого слова під час заміни одного з його семантичних компонентів¹⁷.

---

¹⁷ Великорода Ю. Прецедентні феномени як засіб вираження постмодерністської художності в американському медіадискурсі (на матеріалі періодики). *Нова філологія*. 2011. № 46. С. 14–18.

Меншою мірою в газетних заголовках представлено заміну декількох лексем одночасно. При цьому може бути замінено лексеми, розташовані як поруч, так і дистантно. Серед лексем, розташованих поруч, трансформації піддаються здебільшого такі, що пов'язані граматично та становлять одне словосполучення, наприклад:

1) *Ніде порожній пляшці впасти...* («Україна молода», 22.05.2009): первинне висловлення, що вказує на брак місця, містить лише одну лексему *Ніде яблуку впасти*, а під час трансформації замість неї з'явилося словосполучення атрибутивного типу із синтаксичним зв'язком узгодження;

2) *Око за око, суд за суд* («Україна молода», 06.01.2009): містить заміну двох компонентів висловлення *Око за око, зуб за зуб*, що навіть зберігають близьке фонетичне оформлення з первинним текстом і становлять так само стале словосполучення;

3) *Сортуй сміття змолоду* («Хрещатик», 29.09.2009): первинним висловленням є прислів'я *Бережи честь змолоду*, тут замінено два лексичні компоненти, які разом є словосполученням об'єктного характеру із синтаксичним зв'язком керування;

4) *Диявол носить у Раду* («Україна молода», 02.05.2009) – це трансформація назви відомої культової кінострічки *«Диявол носить Прада»*, тому один лексичний компонент (власна назва, найменування торгової марки) замінений іншим компонентом – синтаксемою локального характеру, що становить прийменниково-іменникову конструкцію та створює паронімічну атракцію;

5) *Рабин рабину ока не виклює?* («За вільну Україну», 03.12.2010): первинний текст – прислів'я *Ворон ворону ока не виклює*, де замінено два лексичні компоненти, що становлять словосполучення, проте загальний зміст збережено;

6) *Порятунок одеситів – справа рук самих одеситів* («Чорноморські новини», 16.12.2010): заміна лексеми «потопаючих» на «одеситів» вказує на авторське ставлення до описаної у статті ситуації.

Заміна декількох лексичних компонентів із дистантним розташуванням менш поширена, оскільки потребує багаторівневого відтворення первинної форми, наприклад: *Кохайтеся, студентки, та не з одруженими* («Україна молода», 29.04.2009); *Викладачів бояться – в універ» не ходити* («Галичина», 16.11.2010); *Слово-паразит вилетить – не помітиш* («Високий замок», 14.01.2011); *Сам будую, сам руйную* («Україна молода», 02.04.2009).

Збереження загального змісту та прагматичної настанови передтекстів у зазначених прецедентних заголовках допомагає встановити текстові паралелі.

Трансформація фразеологічних одиниць у заголовках сягає й граматичного рівня: насамперед це зміна граматичних форм компонентів, що входять до складу заголовка. Сюди належать зміни дієслівних форм (час, особа, вид тощо), наприклад:

1) **Обдерли як липку...** («Високий замок», 16.03.2009) – приказка *Обдерти як липку* із заміною інфінітива особовою формою;

2) **Мене тринадцятого мали** («Україна молода», 10.02.2009) – заміна відмінкової форми особового займенника, порядкового числівника та лексична заміна останнього дієслівного компонента, що повністю змінює зміст тексту: *Мені тринадцятий минуло*;

3) **Я тебе породила, я тебе і...** («Україна молода», 04.04.2009) – зміна родової характеристики передтексту *Я тебе породив...*

Саме трансформація граматичних параметрів окремих компонентів висловлення є частотною як граматична трансформація; зокрема, це стосується дієслівних форм (зміна граматичних ознак числа, роду, особи).

Трансформація може сягати не лише лексичного та морфологічного, а й синтаксичного рівня. Насамперед це зміна прагматичної настанови висловлення, що є заголовком та одночасно фразеологічною одиницею. Це можливо за умови, якщо прислів'я або приказка за граматичною формою дорівнюють реченню. Однак у вихідному варіанті це речення є здебільшого розповідним, а у трансформованому вигляді – насамперед питальним реченням, наприклад: **Двічі в одну річку не ввійдеш? На Буковині та Прикарпатті досі ліквідують наслідки минулорічної повені** («Україна молода», 29.04.2009); **Старість – не радість?** («Україна молода», 21.02.2009); **Нова мітла по-новому мете?** («Чорноморські новини», 22.04.2010); **Хороший хлопець – не професія?** («Чорноморські новини», 23.01.2010). Зміна модальних характеристик речення передає насамперед авторське ставлення до повідомлення, а також може виражати оцінні значення або передавати приховану авторську іронію. Поєднання в одному заголовку двох типів трансформацій – лексичної заміни компонентів і зміни, перетворення речення на питальне – посилює авторську позицію, яка може бути прихована в основному тексті, наприклад:

1) **Каутани восени рахують?** («День», 21.09.2010): заміна лексичного компонента у прислів'ї *Курчат восени рахують* разом зі зміною модальної характеристики висловлення;

2) **Що** сорока на хвості принесла? («Україна молода», 05.01.2011): до відомого прислів'я додано питальний займенник, що допомагає перетворити його на частково питальне висловлення, хоч і риторичного характеру;

3) **Коли** своя сорочка стане ближче до тіла? («День», 20.10.2010): додавання питального слова темпоральної семантики також змінює модальне значення прислів'я;

4) **У** службу **чи** в дружбу? («Україна молода», 07.03.2009): прислів'я *І в службу, і в дружбу* перетворено на розділове питальне речення з двома альтернативами, для цього замінено відповідні службові частини мови (повторювані прийменники та сполучники) на прийменник *у* і сполучник *чи*, а також змінено модальність на питальну.

Інші трансформації модальних значень мають поодинокий характер, зокрема, коли це стосується об'єктивно модальних значень, пов'язаних із відношенням змісту повідомлення до дійсності (наприклад, перетворення стверджувальних конструкцій на заперечні: *І не сміх, і не гріх* («Україна молода», 03.04.2009)).

До синтаксичних змін відносимо також граматичні перетворення складних речень, наслідком яких стає зміна їх семантики, наприклад: *Як посієш – так і пожнеш!* («Високий замок», 14.03.2009); *Не батогом, так прямиком* («Україна молода», 15.01.2009). Формальним показником зміни семантичних відношень між предикативними частинами складного речення стають відповідні сполучники.

Усі типи трансформацій прецедентних заголовкових комплексів використовуються як комунікативні маніпулятивні стратегії, що передбачають мовленнєвий вплив на аудиторію читачів¹⁸.

---

¹⁸ Hart C. Argumentation meets adapted cognition: manipulation in media discourse on immigration. *Journal of Pragmatics*. 2013. Vol. 59. Part B. P. 200–209.

O'Keeffe A. Media and Discourse Analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* / J. Gee, M. Handford (eds.). London : Routledge, 2011. P. 441–454.

Parenti M. Methods of media manipulation. *20 years of Censored News* / by C. Jensen. New York : Seven Stories Press, 1997. P. 27–32.

Van Dijk T. How Globo media manipulated the impeachment of Brazilian President Dilma Rouseff. *Discourse & Communication*. 2017. Vol. 11. Iss. 2. P. 199–229.

3. Композиційна та асоціативна трансформація прецедентних газетних заголовків

Наступний тип трансформації прецедентних текстів у заголовкових комплексах стосується або лише заголовків, які дорівнюють складним реченням із двома предикативними частинами, або заголовків, що складаються з двох висловлень, тобто є двокомпонентними. Ми називаємо такі трансформації композиційними, оскільки вони стосуються не окремих лексичних чи граматичних складників заголовка, а його композиційної частини – насамперед це заміна другої частини або її елімінація.

Найпоширенішим способом композиційної трансформації вважаємо заміну другої частини заголовка зі створенням неочікуваної кінцівки, що або не впливає з попередньої частини логічно, або взагалі суперечить їй. У другому випадку маємо невідповідність змістових відношень між частинами передтексту та трансформованого заголовка. Наведемо приклади зміни другого компонента без трансформації семантичних відношень: *Хто володіє інформацією... Той виграє газету війну?* («Високий замок», 16.01.2009); *Сивина в бороду – глія у мозок* («Україна молода», 05.02.2009); *Коли фінанси співають «За упокій...»* («Україна молода», 28.02.2009); *Хто не ризикує, той... живе довше* («День», 20.10.2010); *Бачили очі, який банк вибирали* («Високий замок», 12.02.2009); *Бий свій свого, щоб чистіше здаватися* («Україна молода», 12.02.2009). У зазначених заголовках трансформованою є друга частина, а перша подана без змін. За таких умов реципієнт очікує продовження прецедентного тексту, яке йому знайоме та відповідає передтексту, тому інший компонент, хоч і не порушує семантичні відношення між частинами, сприймається як принципово нова інформація. Семантичні відношення в цьому разі здебільшого вказують на пояснювальний, наслідковий або уточнювальний характер другої частини щодо першої. В іншому випадку семантичні відношення можуть не зберігатися, а змінюватися, наприклад:

1) *Згинуть наші вороженьки... Або стануть друзями* («Україна молода», 14.04.2009): виникає значення протиставності другого компонента замість поєднувальної семантики;

2) *Бий своїх для... Заходу?* («Україна молода», 26.01.2011): значення мети другої частини збережене, проте додана принципово інша семантика;

3) *Ловись, рибко, легально* («День», 18.11.2010): замість атрибутивного значення компонентів виникло значення способу дії.

Відношення між такими структурними компонентами переважно пояснювальні, уточнювальні, причому пояснення вимагає саме прецедентний текст, наприклад: *Пенсійний фонд: чим багаті, тим і раді...* («Високий замок», 07.04.2009); *Газова угода України з ЄС – і вовки ситі, і вівиці цілі* («Високий замок», 28.04.2009). Перша частина в наведених прикладах передає тему статті, вона чітко вказує на те, про що буде йтися нижче, тобто полегшує реципієнтам подальшу комунікативну поведінку щодо вибору газетного матеріалу для прочитання. Друга частина вказує на підтекст, на авторське ставлення до повідомлення: використання прислів'їв і приказок дає змогу надати приховану авторську оцінку подій, заявлених у темі. З одного боку, автор не нав'язує власну думку, а з іншого – розставляє потрібні акценти. Якщо ж у заголовковому комплексі поєднано контекстуальне введення фразеологізму з його лексико-граматичною трансформацією, то ефект авторської присутності посилюється, наприклад: *Як нам далеко до Європи! Пусті свиню у Стрийський парк...* («Високий замок», 28.04.2009); *Це точно: не святі горішки ліплять. І не вони їх б'ють* («Львівська газета», 05.02.2009); *Зустрічають по одягу: митників зроблять красивими* («Високий замок», 31.12.2010). Фрагментація заголовків відокремлює тему від реми та підкреслює семантичне навантаження відокремленого прецедентного тексту.

Композиційні трансформації передбачають введення прецедентного тексту в контекст, тобто прецедентний елемент заголовка (іноді з певними лексичними й граматичними трансформаціями) стає лише композиційним складником заголовкового комплексу, тому його значення є другорядним у контексті. Додавання контекстуального оточення певною мірою знімає потенційну полісемантичність цього прецедентного тексту. Такі заголовки мають вигляд фрагментованих конструкцій, що складаються з двох компонентів, які становлять темо-рематичну єдність, наприклад: *Розбите горнятко не заклеїш. Краще придбати нове* («Високий замок», 11.02.2009); *Не підстелив соломку – то спали* («Україна молода», 24.01.2009); *Мобілка без документів – як кіт у мішку* («Високий замок», 05.02.2009); *Один ліфт у місті – «не воїн»* («Високий замок», 22.01.2009); *Після тишних застіль – час збирати каміння?* («Високий замок», 21.02.2009); *Живуть брехнею, бо правда очі коле* («Українське слово» № 41/2010); *Рада б душа в Шенген, та гріхи не пускають* («Україна молода», 23.12.2010); *Доки грім не вдарить, або Невже уряд усерйоз узявся за реалізацію*

надзвичайно перспективного еколого-економічного проекту? («Дзеркало тижня» № 6/2009) тощо. У зазначених прикладах прецедентний компонент зберігає семантичний зв'язок із передтекстом, проте водночас набуває нового значення, зумовленого контекстом. Таке «контекстуальне занурення» прецедентних текстів у газетних заголовках вказує на подвійну діалогічність: з одного боку, це міжтекстовий зв'язок через прецедентні феномени, а з іншого – утворення діалогічних відношень усередині заголовка між його компонентами.

До композиційних трансформацій відносимо й такий прийом, як «замовчування», що передбачає передчасне завершення висловлення та елімінацію його прикінцевого компонента. Через передбачений характер прецедентних феноменів цей прийом зорієнтований на реципієнта, який повинен самостійно встановити ланку, якої не вистачає, наприклад: *Дають – бери...* («Високий замок», 14.04.2009); *Де тонко, там і...* («Україна молода», 10.02.2009); *Яблуко від яблуні...* («Львівська газета» № 15/2009); *У пошуках утраченого* («День», 30.07.2010); *Ніщо людське* («За вільну Україну», 30.07.2010); *Не було б щастя...* («Україна молода», 27.01.2011) тощо. Фактично в таких заголовках усунуто прикінцевий компонент, добре відомий реципієнтам, проте саме його відновлення необхідне для глибинного розуміння авторського задуму. Іноді поданий далі текст є своєрідним продовженням такого прецедентного тексту, він розкриває повне значення прецедентного тексту, наявного в заголовку. Крім елімінації, у заголовках може бути усунуто інший структурний компонент, не обов'язково прикінцевий, проте такі випадки мають поодинокий характер, наприклад:

1) *Рим і мідні труби* («Україна молода», 07.05.2009): пропущено ініціальний компонент;

2) *А караван іде...* («День», 12.05.2010): пропущено ініціальний компонент, усю першу частину прислів'я;

3) *Сіль на рани* («Україна молода», 26.02.2009): також пропущено початкову частину прислів'я.

До цього ж типу композиційних трансформацій належить зміна порядку слів у прецедентному тексті, наприклад: *Їм спокій тільки сниться* («Дзеркало тижня» № 8/2009) – від російського *Покой им только снится...* Хоча такі приклади майже не трапляються.

Композиційні трансформації допускають поєднання в одному заголовку одночасно декількох трансформаційних типів із

домінуванням саме композиційного. Поєднання в одному заголовку декількох способів трансформації додає тексту елементів мовної інтелектуальної гри та водночас виконує стилістичну функцію, наприклад: *Українці хочуть з'їсти по пуду солі?* («Високий замок», 18.03.2009); *Українці стали погоджуватися на синицю в руках* («Львівська газета», 12.02.2009). Це відбувається насамперед у лексико-граматичних та композиційних трансформаціях одночасно.

Наступним видом трансформацій прецедентних заголовків у газетному тексті є асоціативна, що ґрунтується на використанні алюзій, які становлять асоціації, образи, натяки на первинний текст і завдяки таким маркерам дають можливість відновити цілий текст¹⁹. Газетні заголовки містять здебільшого згорнуті алюзії, іноді по декілька в одному тексті, тому одночасно відсилають реципієнтів до різних прецедентних текстів або прецедентних ситуацій. Наведемо приклади алюзій, пов'язаних із відомими прецедентними висловленнями:

1) *Кремлівського «ведмедя» ще не вбили, а шкуру вже ділять...* («Високий замок», 13.01.2009): асоціації з прислів'ям *Ділити шкуру невбитого ведмедя*, яке переосмислено та подано у зміненій мовній формі;

2) *Стільці чи гроші?* («Дзеркало тижня» № 7/2009) – це посилання на роман І. Льфа та В. Петрова «Дванадцять стільців» і цитату з нього: «Зранку гроші – в обід стільці...»;

3) *Звикли вуха до локини?* («Чорноморські новини», 09.10.2010): асоціація з прислів'ям *Зняти локину з вух*;

4) *А ось і ягідки...* («Україна молода», 16.04.2009) – це алюзія з прислів'ям *Це лише квіточки, а ягідки будуть попереду*;

5) *Столичні сани влітку* («День», 20.07.2010) – це алюзія з прислів'ям *Готуй сани влітку*;

6) *Удруге в одну й ту саму «кадрову ополонку»* («Високий замок», 19.01.2011) – посилання на прислів'я *Один раз в одну ополонку не потрапиш*;

7) *«І в біді, і в радості, і у владі, і в опозиції...»* («Високий замок», 28.03.2009) – натяк на урочисту промову під час одруження.

Такі заголовки не містять прецедентні тексти або їхні фрагменти, а лише окремі лексичні компоненти, часто вже трансформовані, що мають чіткий семантичний зв'язок із передтекстом. Вважаємо, що в

---

¹⁹ Рябініна О. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2008. С. 9.

асоціативних трансформаціях зберігаються лише ключові слова прецедентних текстів або висловлень, завдяки чому легко «розгорнути» повну комунікативну ситуацію, що набула прецедентності.

ВИСНОВКИ

Отже, заголовковий комплекс газетних статей може бути представлений різними типами трансформацій прецедентних текстів – прислів'їв і приказок. Конкретна реалізація прецедентних текстів національного рівня передбачає подання фразеологізмів без змін та з лексичними, граматичними, синтаксичними, композиційними й асоціативними трансформаціями. Схематично представимо ці типи трансформацій у таблиці 1.

Таблиця 1

**Типи трансформацій прецедентних текстів
у заголовкових комплексах**

<i>Тип трансформації</i>	<i>Реалізація в заголовках</i>	<i>Різновиди трансформацій</i>
лексична	заміна однієї лексеми	
	заміна декількох лексем	контактний тип дистантний тип
граматична	морфологічна	
	синтаксична	
композиційна	контекстуальне введення	збереження семантики зміна семантики
	елімінація компонентів	
асоціативна	гра алюзіями	

Реалізація трансформацій у заголовках відбувається завдяки частковому збереженню первинної форми передтекстів та певним контекстуальним змінам. Незважаючи на те, який саме тип трансформації має місце в заголовковому комплексі, реципієнт здатний відновити першоджерело та врахувати подвійну семантику (первинну й додану автором через трансформацію).

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню структурних трансформацій прецедентних заголовків у публіцистичному дискурсі, зокрема в українському газетному тексті. Основну увагу зосереджено на специфіці реалізації прецедентних одиниць, які найчастіше представлені передтекстами в інтертекстуальних зв'язках, є елементами інтертексту. Наголошено на тому, що заголовкові комплекси є первинними елементами тексту, допомагають прогнозувати та відображають зміст основного газетного тексту, визначають інтенцію реципієнтів, їх прагматичний намір. Визначено особливості структурно-семантичних змін, які скеровані на створення мовної гри, неочікуваного ефекту, привернення уваги читачів. Охарактеризовано компоненти прецедентного тексту, встановлено, що їх першоджерелом є прислів'я, приказки, афоризми, назви кінофільмів.

Створено типологію структурних трансформацій прецедентних текстів та визначено їх реалізацію в заголовках. Виокремлено такі типи трансформацій прецедентних текстів у заголовкових комплексах газетних статей: 1) лексичні трансформації (заміна однієї чи декількох лексем); 2) морфологічні трансформації (зміна граматичних форм частин мови, зокрема дієслова); 3) синтаксичні трансформації (зміна модальності, порядку слів, фрагментація компонентів); 4) композиційні трансформації (зміна семантичних відношень між предикативними частинами, елімінація компонентів); 5) асоціативні трансформації (гра згорнутими алюзіями).

Література

1. Берестова А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ столітті : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2016. 20 с.
2. Великорода Ю. Прецедентні феномени як засіб вираження постмодерністської художності в американському медіадискурсі (на матеріалі періодики). *Нова філологія*. 2011. № 46. С. 14–18.
3. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : монографія. Київ : Наукова думка, 1970. 303 с.
4. Касім Г. Заміна компонента як найчастотніший прийом трансформації інтертекстуальних одиниць у текстах сучасних ЗМІ. *Записки з українського мовознавства*. 2015. № 22. С. 85–94.

5. Колоїз Ж. Проект українського «Словника прецедентних феноменів». *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 139–160.

6. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с.

7. Кухаренко В. Інтерпретація тексту : підручник для студентів старших курсів філологічних спеціальностей. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.

8. Левко О. Прецедентні одиниці в українських релігійних медіа у світлі комунікативної стратегії дискредитації. *Slavia Orientalis*. 2021. Т. LXX. № 3. S. 661–681.

9. Назаренко О., Занько О. Фразеологічні одиниці в текстах ЗМІ як вияви інтертекстуальності. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 травня 2021 р. : у 2 т. / за заг. ред. С. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 696–699.

10. Назаренко О., Лазаренко С. Прецедентні феномени у творах Ліни Костенко. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2020. № 45. Т. 1. С. 42–45.

11. Піддубна Н. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.) : монографія / за ред. Т. Космеди. Харків : Майдан, 2019. 456 с.

12. Романченко А. Інтертекстуальність як реалізація діалогічності лінгвістичного дискурсу. *Web of Scholar*. 2018. Vol. 1. Iss. 11. P. 51–56.

13. Рябініна О. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2008. 22 с.

14. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.

15. Соловійова Т. Типологія та прагматики прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр. : дис. ... канд. філол. наук. Кривий Ріг, 2022. 235 с.

16. Сюта Г. Прецедентні висловлення в українській політичній риторичі. *Культура слова*. 2019. Вип. 90. С. 120–131.

17. Hart C. Argumentation meets adapted cognition: manipulation in media discourse on immigration. *Journal of Pragmatics*. 2013. Vol. 59. Part B. P. 200–209.

18. O’Keeffe A. Media and Discourse Analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* / J. Gee, M. Handford (eds.). London : Routledge, 2011. P. 441–454.

19. Parenti M. Methods of media manipulation. *20 years of Censored News* / by C. Jensen. New York : Seven Stories Press, 1997. P. 27–32.

20. Van Dijk T. How Globo media manipulated the impeachment of Brazilian President Dilma Rousseff. *Discourse & Communication*. 2017. Vol. 11. Iss. 2. P. 199–229.

Information about the authors:

Sikorska Viktoriya Yuriiivna,

Candidate of Philological Sciences,
Head of the Department of Pre-University Training
Odessa National Maritime University
34, Mechnikova str., Odesa, 65125, Ukraine

Nazarenko Oksana Mykolaivna,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
National University “Odessa Law Academy”
23, Fontanskaya doroga str., Odesa, 65009, Ukraine

Melnyk Svitlana Mykhailivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the
Department of Information Activities and Media Communications
Odessa Polytechnic National University
1, Shevchenko Avenue, Odesa, 65044, Ukraine